

УДК: 316.344.42: 334.73(477.43) «18/19»
DOI: 10.31651/2413-8142-2021-25-Pochynok

О. О. Починок

аспірант кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільськ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9329-5909>
e-mail: skiter25@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Починок О. О. Роль еліти Поділля у запровадженні кооперативних установ у Подільській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 43-50. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Pochynok

РОЛЬ ЕЛІТИ ПОДІЛЛЯ У ЗАПРОВАДЖЕННІ КООПЕРАТИВНИХ УСТАНОВ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті репрезентовано роль окремих представників регіональної еліти Подільської губернії з популяризації та впровадження ідей кооперативного господарювання серед населення Подільської губернії. Особливу увагу звернено на їх особистий внесок у розбудову та впровадження кооперативних господарств на Поділлі. Проаналізовано запропоновані шляхи покращення господарського життя й загалом соціального становища сільського населення губернії.

Ключові слова: кооперація, товариство, кооператор, інструктор, з'їзд, регіональна еліта, Подільська губернія.

Постановка проблеми. З'ясування ролі регіональної еліти у поширенні кооперативного руху на теренах Подільської губернії уможливило простеження того, як саме вона діяла задля покращення соціально-економічного становища населення. Аналіз діяльності представників еліти краю дає змогу окреслити їх особистий внесок у соціально-економічне життя подільців у справі вирішення суспільних та господарських проблем на рубежі століть. Дослідження ролі регіональних еліт в історії України є важливим і для розвитку сучасної української держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблема розвитку кооперативного руху в Україні та зокрема на Поділлі знайшла відображення у роботах таких науковців, як Ю. Магась-Демидас, О. Федьков [1; 2], І. Витанович [3], В. Подолян [4; 5], В. Рекрут, О. Степченко [6], А. Іващенко [7], Б. Кузіна [8], О. Яценко [9] та інших.

Метою дослідження є визначення ролі представників регіональної еліти Поділля у розповсюдженні та впровадженні ідей кооперативного господарювання серед населення губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Земельне питання та вирішення господарських проблем в Російській імперії після відміни царським маніфестом 1861 р. кріпосного ладу отримало нове соціально-економічне забарвлення. Зі стану стагнації, коли селянська діяльність була чітко контрольована поміщиком, вирішення земельних питань перейшло у фазу гострих соціальних та господарських конфліктів та проблем. Недосконало продумані етапи викупу селянами земельних наділів й інші економічні труднощі пореформеного часу загострювали внутрішню суспільно-політичну ситуацію. Навіть, попри революційні спроби його вирішення, земельне питання у Російській

імперії не отримало остаточного розв'язання. На перших засіданнях Державної Думи І скликання депутат від Подільської губернії Л. Стефанюк поряд із іншими доповідачами зазначив, що вони, як народні посланці, мають допомогти народові, котрий страждає без землі, тому що саме на «народі все стоїть і він з неї усю казну і військо утримує» [10, 208]. За таких реалій швидкість проведення викупу земельних наділів та розвиток власного господарства залежала від економічної спроможності господаря-одноосібника, яка у другій половині XIX – на початку XX ст. у більшості випадків була доволі скрутною. Тому серед селянства починали розповсюджуватися ідеї та методи заснування і ведення кооперативних господарств. Цією роботою, здебільшого, займалися агрономи, їх помічники та інструктори з різного роду сільськогосподарських питань.

Відомостей про діяльність кооперативних установ на території Подільської губернії до 1896 р. не так вже й багато. Як зауважував відомий кооператор і дослідник історії запровадження кооперативних утворень на Поділлі В. Ворніков, цей період маловідомий і темний у прямому і переносному розумінні. Даних про нього дуже мало, а результати, якщо і залишилися, то суто негативні [11, 13]. Будучи також земським діячем, він завжди підтримував ідеї поширення кооперації. Згодом став тим, хто розкрив генезу розвитку споживчої кооперації Подільської губернії до 1911 р. [12, 17].

Першими на теренах губернії створювалися ощадно-позичкові, кредитні товариства [2, 58]. Така спілка на Поділлі вперше зафіксована у 1874 р. під назвою «Городоцьке товариство». Воно постало за безпосередньої допомоги землевласника, статського радника М. Виноградського. Задля цього діяч надав позику у розмірі 1000 руб. і прибуток із цього капіталу йшов на розвиток народних шкіл у

мастностях поміщика. Він отримав звання довічного попечителя кооперативу і до 1880 р. у «Городку» вже налічувалося 400 членів товариства [2, 59]. Проте після смерті землевласника установа занепадала, оскільки його спадкоємці не продовжили підтримку кооперативу. Тож його діяльність мала лише локальний характер. Загалом М. Виноградський займався активною підприємницькою діяльністю. У 1872 р. став одним із засновників Київського акціонерного земельного банку та його головою. Також активно підтримував розвиток кредитних спілок і товариств [13, 478; 483].

Якщо кредитні кооперативи, якими переважно опікувалися землевласники, мали тенденцію до розвитку, то селянські споживчі товариства майже відразу занепадали. Це зумовлювалося тим, що сільське населення у другій половині XIX ст. дуже скептично ставилося до самої ідеї кооперативного господарювання. Агроном Н. Срьомін особливо акцентував увагу на цьому аспекті. Він підкреслював, що усі починання, які спрямовані на покращення добробуту народних мас, завжди неминуче поєднанні зі змінами не тільки економічного устрою, а й взагалі усього укладу народного життя [14, 1]. За своєю природою, селянське населення завжди мало традиціоналістські настрої та не особливо охоче ставилося до змін, що стосувалися ведення господарства. Автор зазначав, що такі прояви серед селянства були логічно зрозумілими, адже у їх здавна уставлені звичаї починали втручатися чужі люди з незрозумілими для них вимогами [14, 4]. Це і провокувало підозріле та негативне ставлення до вкрай потрібних прогресивних змін. Таким чином, будь-які заходи з покращення економічного становища на селі просувалися доволі повільно. Тому, задля вирішення питання взаєморозуміння між популяризаторами кооперативних ідей і населенням, вирішили спершу провести просвітницьку роботу у цьому напрямі [14, 5].

Постало питання про правильне розуміння цілей та методів ведення господарства у кооперативному товаристві. Вирішення цієї проблеми набуло першочергового значення саме тому, що ідея кооперації у Подільській губернії не мала надто великого успіху серед власників сільськогосподарських угідь, оскільки селяни вбачали у цьому наступ на свободу ведення господарства та реалізації продукції. Змінити ситуацію, як зазначав А. Добровольський, могли б часті проведення кооперативних курсів [15, 12]. Такі заходи уже проводилися у деяких містах, та автор особливо зосереджував увагу на проведенні їх на селі, адже вони мали на меті роз'яснення селянам кооперативних принципів, які часто неправильно тлумачилися господарями. Для початку, на його думку, найкраще було б організувати проведення лекцій з кооперації у тих селах, де вона вже пустила коріння. Такі дії мали б важливе значення для правильного ведення та розвитку кооперативних товариств. Це стало б найкращою пропагандою кооперативних ідей серед селянства. Без розуміння того, як мала б діяти кооперація, таке то-

вариство, «як рослина без води, або ж погано росте, або ж практично засихає» [15, 12].

В. Ворніков, спостерігаючи за розвитком і поширенням кооперації в Подільській губернії, зауважив, що у 1906–1908 рр. такий вид господарства отримав широку підтримку серед населення. Усього за цей період створено 187 нових товариств [11, 15]. Проаналізувавши ці події, кооператор дійшов висновку, що це відбулося з причини підвищення популяризації кооперативного господарювання серед селянства. Визначальну роль у цьому, за його словами, відіграла непомітна тоді, а на перспективу основоположна, робота відомого діяча з кооперації Й. Волошиновського [11, 16]. Виходець із Поділля, народжений у с. Серби 1870 р., здобув освіту в єзуїтських навчальних закладах Галичини. Оскільки ідеї кооперативного господарювання на західноукраїнських землях мали широке розповсюдження та підтримку населення, їх вносили й у навчальні програми семінаристів [5, 221]. Повернувшись додому 1891 р., майбутній кооператор самостійно господарював у своєму маєтку, де на практиці відчув усю складність ведення особистого господарства. Продовжуючи вдосконалювати свої знання кооперативних ідей, він вирішив популяризувати цю форму господарювання серед подільських землеробів, які загалом з недовірою ставилися до нововведень [5, 222].

Досягти перелому в суспільній думці кооператору вдалося після того, як він у 1906 р. почав видавати в Могилеві-Подільському тижневик для селян «Світова Зірниця» [11, 16]. Як зауважив В. Ворніков, газета стала користуватися заслуженою популярністю. Особливою відмінністю тижневика стало те, що його керівник, по-перше, здійснював видання живою мовою народу, а по-друге, сам добре знав селян і «умів з ними говорити на різні теми, так, як дай Бог кожному розмовляти» [11, 16]. Ці слова підтверджував відомий діяч подільської «Просвіти» та співробітник земства В. Приходько. Зокрема, він зауважував, що це був зразок, як треба писати для наших людей у селі, що до того часу зовсім не читали часописів і взагалі на 80% були неграмотні. Більше того, просвітянин у своїх спогадах сміливо називав Й. Волошиновського «батьком кооперації на Поділлі» [16, 148]. Також В. Доманицький характеризував видання «Світової Зірниці» Й. Волошиновським як таке, що мало на меті покращення сільськогосподарської культури і допомагало селянинові краще господарювати та збільшувати свої достатки. Також, зважаючи на українську мову видання, автор наголошував, що воно було не лише зрозумілим і доступним широкому колу читачів, а й піднімало серед населення національну свідомість [17, 56].

На цьому діяльність подвижника не припинилась. У 1907 р. при «Подільському товаристві сільського господарства» заснували особливий відділ з покращення малих господарств. Новостворена установа взяла під опіку розвиток

кооперації і саме Й. Волошиновський став головою відділу [11, 16].

До справи підтримки розвитку створених селянських споживчих товариств долучилося губернське земство. Активним працівником земства з розвитку кооперації на Поділлі став М. Трублаєвич [11, 17], який ще наприкінці XIX ст. вдавався до суспільно-корисної діяльності на благо подолян. У 1898 р. був членом і попечителем Кам'янецького повітового комітету опікунства про народну тверезість [18, 8]. Він також став одним із ініціаторів створення друкованого видання земства – «Кооперативного листка» – і стежив за його редагуванням, друком та поширенням. У 1911 р. журнал перейменували в «Економический листок». Його мета, за словами редактора та керівника М. Трублаєвича, полягала в обслуговуванні інформативних потреб та інтересів усіх кооперативів Подільської губернії [11, 20].

Ще до заснування вищезазваних друкованих видань, 1904 р. у Кам'янці-Подільському відбулася подія, яка, можливо, і стала одним із рушіїв активізації кооперативного руху в подільському краї. У 1903 р. М. Левицькому – відомому на імперському рівні кооператору, від Комісії з організації народних читань при Кам'янець-Подільському попечительстві про народну тверезість надійшло запрошення відвідати місто і прочитати декілька лекцій про артіль. Однак тоді його приїзд у Кам'янець не відбувся. Діяч відповів згодою на повторне запрошення Комісії та міського кооперативу споживачів під головуванням М. Трублаєвича у 1904 р. [6, 5].

Як згадував В. Приходько, «артільний батько» приїхав до Кам'янця і виступив у Пушкінському домі з лекцією про свої трудові артілі та кооперацію загалом. М. Левицький, почавши по-російськи, згодом перейшов на українську мову і описав свій досвід із розвитку сільськогосподарських артілей. Особливо лектор зацентрував на тезі, що досягли успіху ті громади, де селяни зуміли консолідуватись і навіть спільним реманентом та зусиллями господарювали. У сільських товариствах, які не бажали об'єднуватись заради спільної мети і тяжіли більше до одноосібництва, артілі швидко занепадали. За словами автора спогадів, після прослуханої лекції він та його товариші стали «гарячими прихильниками ідеї кооперативного господарства» [16, 87].

Внаслідок цього та подібних заходів кооперативні товариства почали відкриватися значно активніше, тож постало питання про необхідність створення певної об'єднаної установи для обговорення та вирішення нагальних питань. Зважаючи на це, кооперативні діячі вирішили провести з'їзд представників споживчих товариств Подільської губернії у м. Жмеринка. Одним із завдань було вирішення проблеми районних об'єднань кооперативних споживчих товариств – Пеньківського, Вороновицького та Яланецького, які загалом об'єднували 41 товариство – приблизно 12% від загальної кількості кооперативів губернії. Через не налагоджену систему закупівлі товарів вони не мали можливості надалі

добре функціонувати [9, 72]. На першому зібранні (17–18 серпня 1909 р.) за головуванням М. Трублаєвича у присутності 170 представників публічно визнали заслуги Й. Волошиновського та визначальну роль його газети у поширенні кооперативного знання [11, 19–20].

З'їзд представників споживчих товариств звернув увагу керівництва губернії на можливість підтримки такого роду господарювання. Зокрема, після згаданого зібрання подільський губернатор О. Ейлер розіслав усім директорам цукрових заводів запит, чи не вважають вони за можливе відпускати товариствам та їх «районам» цукор за оптовою ціною. Проте лише деякі директори відповіли на нього згодою [11, 20]. І хоча вагомою практичною допомогою не було здійснено, все ж це була реакція, що свідчила про зацікавленість губернського управління у розвитку кооперації на Поділлі.

Після проведення перших загальних зборів кооператорів представники економічного сектору в Подільській губернії зійшлися на думці, що основною причиною нестабільного економічного розвитку на цій території був неправильний підхід до реалізації поставлених завдань. Порушувалось одне вважоне правило: спочатку навчання, а потім робота. Впровадження чогось нового в системі господарювання може бути ефективним тільки з максимальним, поглибленим розумінням того, якими методами можна досягти бажаного результату. Тільки поступовий, стабільно виважений рух приведе до прогресу. Інструктор В. Ворніков застерігав, що не варто поспішати із заснуванням нових товариств в осередках, де кооперативні засади ще не зміцніли [19, 2]. Тобто, важливо спочатку підготувати базис – фундамент для успішного подальшого функціонування такого роду установ. Діяч наголосив на прагматичних, але дуже важливих факторах, без яких розвиток кооперативного руху дуже ускладнювався. Насамперед це організація гуртків для вивчення кооперації; бібліотек із кооперативної тематики; вивчення місцевої екологічної та побутової ситуації; виклик для бесід інструкторів і спеціалістів, відвідування курсів та з'їздів [19, 2].

Представники кооперативного руху Подільської губернії: В. Ворніков, Й. Волошиновський, Р. Реннінг та інші, які розробляли теорію і поширювали практичні заходи кооперативного руху [2, 125], зосередили більшу увагу на покращенні ланки інструкторської допомоги для споживчих товариств. У 1910 р. губернське земство затвердило три посади інструкторів споживчих товариств. Протягом 22–23 квітня 1910 р. влаштували кооперативні курси за розпорядження земської управи Подільської губернії. Там провели читання з сільськогосподарської кооперації – Е. Калужний, з кредитної – три місцеві інспектори, з дрібного кредиту і споживчої кооперації – Й. Волошиновський і С. Лехнович [20, 6]. Восени того ж року відбулись подібні, але триваліші курси, на які запросили прочитати лекції інструкторів В. Ворнікова, П. Северенчука і священника Марічева [11, 20]. Збільшення кількості подібних

просвітницьких заходів мало першочергове значення, адже без розуміння населенням чіткого плану дій щодо створення та розвитку кооперативних товариств вони не мали стійкого фундаменту для успішної діяльності.

На сторінках «Кооперативного листка» знаходимо відгук про ці курси. Відвідувач лекцій Н. Дорогостайський дуже позитивно оцінював захід. Зокрема відзначав, що присутні достатньо багато дізналися від лекторів, що їм було б дуже важко зробити не маючи широкого доступу до потрібних книг та й коштів на їх купівлю. Була надана можливість задавати питання, висловлюватися про потреби місцевих кооперативних господарств й отримувати чіткі відповіді на питання як від керівника курсів, так і від лектора [21, 37]. Про такий підхід до інструкторської роботи говорив Д. Зосіматю. Він закликав, щоб очільники цієї справи були не лише «прихильниками бумажки, а живого доступного слова» і вміли донести ідею людям через практичне застосування теоретичних викладів [22, 35–36]. Особливу увагу діяч звертав на те, щоб інструктори мали чітке усвідомлення тонкощів сільськогосподарської праці та розуміли селянина і його потреби. Важливим аспектом, на думку кооператора, було те, щоб особи, які обираються на інструкторів, представляли свою селянську громаду і мали практичний досвід, отриманий на місцях [22, 36].

Багато представників споживчих товариств ставились скептично до необхідності такого кроку. Р. Реннінг стосовно цього питання висловив доволі аргументовану позицію. На його переконання, губерньський інструктор не сидітиме в кабінеті та не видаватиме циркуляри, а активно працюватиме у вирішенні нагальних проблем розвитку кооперативної справи [23, 24]. Усвідомлюючи, що особи, які бажали б започаткувати кооперативне господарство, не завжди мали розуміння того, як вести його правильно і якими засобами досягти успіху, діяч наполягав на наявності хоча б одного інструктора на повіт [24, 2].

До справи поширення кооперації долучалось і духівництво. Священники як освічені представники громади часто допомагали селянам у розвитку товариств. Так, Тимківське сільськогосподарське товариство (Балтського повіту) своїм розвитком зобов'язане місцевому священнику о. А. Гриневичу. Діяльність цього духівника не обмежувалася лише виконанням релігійних обов'язків. Він всіляко заохочував парафіян до розвитку споживчих товариств та особисто допомагав у розв'язанні питань з діяльності кооперативних установ [25, 5]. Пресвітер також відомий обранням депутатом у Державну Думу та своєю активною участю і членством у складі трудової групи та як один з організаторів Української думської громади [26, 18].

Кредитна спілка та споживче товариство в с. Пасинках (Ямпільського повіту) постали за допомоги о. Ковальчука. З метою набуття

досвіду в цій справі він брав участь у закордонній поїзді представників споживчих товариств разом із відомим діячем Й. Волошиновським. У м. Вороновиця (Брацлавського повіту) у діяльності споживчого товариства, яке об'єднувало сусідні організації у міжрайонну спілку, активну участь брав місцевий священник о. М. Смеречинський. До роботи інструкторів споживчих товариств, які перебували на утриманні земства, долучився о. Маричев [25, 5].

Зважаючи на те, що сільські громади на Поділлі складались переважно з християнського населення, служителі культу мали серед селян особливий авторитет. За умов соціально-економічних трансформацій другої половини XIX – початку XX століття позиція священнослужителя, який також часто самостійно вів власне господарство, мала вагоме значення.

Другий з'їзд представників подільських споживчих товариств відбувся 8–10 червня 1911 р. у Вінниці під головуванням активного земського діяча та предводителя дворянства графа Д. Гейдена, якого вибрали почесним головою з'їзду. На з'їзд прибуло 84 представники споживчих товариств, члени Московського і Київського союзів споживчих товариств, Київського земства, редактор «Світової Зірниці» Й. Волошиновський, відомий організатор артілей М. Левицький та багато інших, – разом 134 учасники. На цьому ж з'їзді відзначили вагомі заслуги М. Трублаєвича у розвитку кооперації. Йому висловили подяку та прийняли постанову про заснування фонду його імені для допомоги школі кооператорів [11, 21–22].

Для товариств, які зуміли розвинути свою діяльність та досягнути тонкощі поступового розвитку, важливим чинником стало підтримання належного товарообігу в кооперативних крамницях. У постановах зібрання наголошувалося, що важливим фактором для привернення уваги покупців є вмілий підбір товарів. Підкреслювалося, що рушієм у справі вдалого маркетингу слугує їх доброякісність, сумлінність у продажі, чистота і порядок в магазині та ввічливість службовців із покупцями [27, 4].

Виробництво та реалізація продукції виявилася чи не основною проблемою. Ведення господарства вимагало затрати значної суми коштів, яких часто бракувало у селян. Майже завжди єдиним виходом ставала кредитна позика, що не вирішувала проблему, а лише її відтермінувала. Як вважав А. Добровольський, правильна робота кооперативу усунула б таку незручність, зник би «відбиток простого торгашества». Свідоме ставлення членів до кредитного кооперативу поступово зняло б часте побутовання серед селянства вислову «записався в банку на гроші» [15, 13].

Також на зібранні представники підтвердили ідейну політику кооперативного господарювання щодо спиртних напоїв: визнали їх продаж в споживчих крамницях неприпустимим [27, 4].

Нагомість схвалювалося запровадження продажу книг, брошур і газет. Крім того, з'їзд визнав, що підтримка інструкторської допомоги залишається вкрай необхідною [27, 5–6].

На Третньому з'їзді представників споживчих товариств (25–27 червня 1913 р.) відзначили позитивну динаміку показників із відкриття та діяльності кооперативних товариств. Як зауважував Д. Зосіматю, інструктор у Вінницькому повіті, за кількістю споживчих товариств він посідає перше місце в Росії, а такому стрімкому розвитку кооперації в цій місцевості особливим чином сприяв граф Д. Гейден [19, 3]. Кооператори акцентували увагу на проблемі пияцтва в селах Поділля і знову ж таки наголошували на неприпустимості продажу алкогольних напоїв у кооперативних крамницях. У контексті культурно-просвітньої роботи зазначали, що можна щасливо і радісно проводити час без випивки. Губернський земський інструктор П. Северенчук продемонстрував наочний приклад таких заходів. Зокрема, у рідному селі діяча споживче товариство взяло на себе ініціативу організації громадського садочка. Це починання підтримала сільська молодь. В одного з селян орендували сад, встановили в ньому лавки, гоїдалки, організували забави. Перше весняне свято – Пасха – пройшло у с. Кордишевка без пияцтва [19, 17–18].

Загалом, з'їзди ставали одним із основних плацдармів для подальшого поширення та розвитку кооперації на Поділлі. Знайомство з досвідом роботи утворених товариств надавало можливість представникам кооперативів знаходити вирішення проблем для власних спілок. Особливо варто наголосити на визначальній ролі, яку відіграли у пропагуванні кооперативних ідей адепти поширення такого типу господарств на теренах Подільської губернії. Саме завдяки їхній наполегливій праці, незважаючи на численні невдачі, постала реальна можливість зацікавлення селянства подільського краю кооперацією.

Користь від поширення кооперативів не вичерпувалася лише поліпшенням життя селян у системі торгівлі та сільського господарювання. Вони розкривали й інші можливості. Так, при товариствах відкривалися похоронні каси. Це дозволяло їх членам позбавити власні сім'ї від труднощів, які виникали у випадку смерті годувальника. Особливо через таку ситуацію страждали бідні родини. Витрати на похорон забирали буквально останні заощадження, беручи до уваги, що коштів і так бракувало для ведення господарства. У такій ситуації люди змушені були звертатися до послуг лихваря, навіть на найгірших умовах, або ж здавати землю в оренду. Членство у такій касі, завдяки сплаті визначених громадою щорічних внесків, рятувало родину від значних труднощів [28, 5].

Участь селян у кооперативних товариствах та відвідування лекцій з ведення сільськогосподарських робіт сприяли піднесенню рівня їх особистого

господарства. Відвідуючи курси, селяни дізнавалися про нові прогресивні методи та способи господарювання. В 1913 р. урядовий агроном С. Чернявський подав опис зразкових селянських господарств Подільської губернії. Особливо цікавою є характеристика господарства селянина І. Стасюка із с. Довжок Ольгопільського повіту. Посадовець відзначав, що урожаї І. Стасюка набагато кращі, ніж у його сусідів [29, 51]. Критерієм успіху господаря, на думку агронома, стало те, що він застосовував нові раціональні методи господарювання. У звіті зазначалось, що І. Стасюк цікавився сільськогосподарською літературою та часто звертався до агрономічного персоналу за порадою та вказівками з цікавих йому сільськогосподарських питань [29, 51]. Наведенням такого факту діяч ратував за те, щоб селяни за потреби зверталися за допомогою. Як бачимо, він особливо акцентував на користі просвітительської діяльності серед селян шляхом розповсюдження літератури та консультативних заходів спеціальних установ. Тобто, стверджуємо, що пропагування ідей кооперативного господарювання допомагало поширювати серед селян інноваційні на той час методи і техніки ведення сільського господарства.

Висновки. Отже, впровадження в Подільській губернії кооперативного господарювання не давалося легко. І хоча сільське населення згодом зацікавилася цією новацією та намагалося створювати і розвивати різного роду товариства та установи, не так багато кооперативів вели справу добре й правильно. Діячі подільського кооперативного руху ще на початку передбачали, що ця справа буде просуватись із значними проблемами. Проте, спостерігаючи малоземелля більшості селян, проблеми з реманентом та факти руйнування господарств одноосібників через кредитні борги, затягнені задля того, щоб прогудувати родину і утримувати господарство з року в рік, вони розуміли, що ситуацію треба змінювати.

Такі особи, як Й. Волошиновський, В. Ворніков, М. Трубласевич, Р. Реннінг, Д. Зосіматю, П. Северенчук та багато інших, намагалися піднести на вищий рівень господарську діяльність населення та й загалом економічну ситуацію в Подільській губернії. Це вдавалося робити також завдяки сприянню деяких землевласників. Вагому допомогу в розвитку та підтримці кооперативних установ надавав граф Д. Гейден. Також був зацікавлений у поширенні такого типу господарювання губернатор О. Ейлер.

Загалом констатуємо, що вищезазначені особи завдяки активній участі у суспільно-корисній праці стали яскравими діячами Поділля в соціально-економічній сфері краю. Запропонований у нашій студії вектор дослідження не вичерпує усієї проблеми, а лише розкриває додаткові можливості подальшого вивчення діяльності представників еліти Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Магась-Демидас Ю. Законодавство Російської імперії про кредитну кооперацію та його реалізація у Правобережній Україні (2 пол. XIX ст. – поч. XX ст.). *Літописець: збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Права людини: історія і сьогодення»* (м. Житомир, 6 грудня 2012 року), 2013. С. 8–16.
2. Магась-Демидас Ю., Федьков О. Кооперативний рух у Подільській губернії. 1860 – 1914 роки: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 144 с.
3. Витанович І. Історія Українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
4. Подолян В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897–1939). Вінниця, 2005. 456 с.
5. Подолян В. Формування кооперативних поглядів Й.А. Волошиновського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія «Історія». Вип. 11. Вінниця, 2006. С. 220–223.
6. Рекрут В., Степченко О. «Аргільний батько» Левитський Микола Васильович на Поділлі. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Т. 21. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 376–386.
7. Івашенко А. Кооперація на Хмельниччині: кроки добробуту. *Хмельниччина: роки становлення та поступу: матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції*. Хмельницький, 1997. С. 331–336.
8. Кузіна Б. Історія споживчої кооперації Поділля. Хмельницький: Вид-во Цюпак, 2010. 207 с.
9. Яценко О. З історії спілкового будівництва української кооперації на Поділлі (початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. Чернігів, 2009. № 2–3. С. 71–74.
10. Государственная Дума. Созыв 1. Сессия 1. Стенографические отчеты. Источник электронной копии: РНБ. Т. 1: Заседания 1–18 (с 27 апреля по 30 мая). 1906. 866 с. URL: <https://www.prlib.ru/item/372307>
11. Ворников В. Потребительская кооперация в Подольской губернии. *Экономическая жизнь Подолши*. № 1. Каменец-Подольск, 15 февраля 1913 г. С. 13–29.
12. Вісин В. Кооперативний рух на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.: історичний аспект. Луцьк, 2015. 522 с.
13. Проскурякова Н. Ипотека в Российской империи. Москва: Изд. дом высшей школы экономики, 2017. 744 с.
14. Еремін Н. О культурно-просветительных начинаниях в области сільсько-хозяйственного оборота. *Экономическая жизнь Подолши*. № 15. Каменец-Подольск, 1 августа 1913 г. С. 1–6.
15. Добровольский А. Кооперация и народ. *Экономическая жизнь Подолши*. № 1. Каменец-Подольск, 15 февраля 1913 г. С. 12–13.
16. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади. Частина перша. Нью-Йорк ; Мюнхен : Криниця, 1967. 184 с.
17. Доманицький В. Українська преса в 1906 р. *Україна: науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал*. Том 1. Частина II. Київ, 1907. С. 48–65. URL: https://archive.org/details/ukrain0/1907_Knyha_1-1/page/56/mode/2up
18. Державний архів Хмельницької обл. Ф. 125. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 8.
19. Труды третьего съезда представителей потребительных обществ Подольской губернии, состоявшегося 25–27 июня 1913 года в г. Виннице. Каменец-Подольск: Типо-литография Под. Губ. Правления, 1915. 161 с.
20. Курсы по кооперации в г. Жмеренке. *Кооперативный листок Земского Управления Подольской губернии*. Каменец-Подольск, 15 мая 1910 г. № 10. С. 6–7.
21. Дорогостайский Н. Впечатления Жмеренских курсов. *Кооперативный листок Земского Управления Подольской губернии*. Каменец-Подольск, 15 мая 1910. № 10. С. 36–38.
22. Зосимато Д. Село Ганиовка, Ушицкого уезда. *Кооперативный листок Земского Управления Подольской губернии*. Каменец-Подольск, 15 мая 1910 г. № 10. С. 35–36.
23. Труды первого Подольского губернского кооперативного совещания, состоявшегося 24, 25 и 26 января 1914 года в г. Виннице. Каменец-Подольск: Типография Губернского Правления, 1915. 92 с.
24. Реннинг Р. О содействии земства потребительной кооперации. *Экономическая жизнь Подолши*. № 20. Каменец-Подольск, 15 октября 1913 г. С. 1–8.
25. Участие духовенства в учреждениях мелкого кредита. *Кооперативный листок Земского Управления Подольской губернии*. Каменец-Подольск, 15 августа 1910 г. № 16. С. 4–6.
26. Глушковецкий А. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2010. 400 с.
27. Постановления первого и второго съездов представителей Потребительских обществ Подольской губернии. Винница: Типография Винницкого Городского Управления, 1911. 12 с.
28. О похоронной кассе. *Кооперативный листок Земского Управления Подольской губернии*. Каменец-Подольск, 15 мая 1910 г. № 10. С. 4–6.
29. Чернявский С. Образцовые крестьянские хозяйства Подольской губернии. *Экономическая жизнь Подолши*. № 21–22. Каменец-Подольск, 1–15 февраля 1913 г. С. 50–60.

References:

1. Magas-Demydas, Y. (2013) Zakonodavstvo Rosiiskoi imperiipro kredytnu kooperatsiiu ta yoho realizatsiia u Pravoberezhnii Ukraini (2 pol. XIX st. – poch. XX st.) [Legislation of the Russian Empire on credit cooperation and its implementation in the right-bank Ukraine (second half of XIX – early XX century)]. *Litopyssets: zbirnyk tez za materialamy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Prava liudyny: istoriia i sohodennia»* (Chronicler: collection of abstracts

- based on the materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference «Human Rights: History and Present»). Zhytomyr. (in Ukr.)
2. Magas-Demydas, Y. & Fedkov, O. (2010) Kooperatyvnyi rukh u Podilskii hubernii. 1860 – 1914 roky [Cooperative movement in Podolsk province. 1860 – 1914]. Kamianets-Podolskyi. (in Ukr.)
  3. Vytanovych, I. (1964) Istoriia Ukrainського kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement. New York]. (in Ukr.)
  4. Podolyan, V.V. (2005) Yoakhym Voloshynovskiy u stanovleni ukrainського kooperatyvnoho rukhu (1897–1939) [Joachim Voloshynovsky in the formation of the Ukrainian cooperative movement (1897–1939)]. Vinnytsia. (in Ukr.)
  5. Podolyan, V. (2006). Formuvannia kooperatyvnykh pohliadiv Y.A. Voloshynovskoho [Formation J. A. Voloshynovsky's cooperative views]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho (Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. History series)*. Pub. 11. Vinnytsia. (in Ukr.)
  6. Recrut, V. & Stepchenko, O. (2014) «Artilnyi batko» Levytskyi Mykola Vasylovych na Podilli [«Artel father» Levitsky Mykola Vasyliovych in Podillia]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli (Education, science and culture in Podolia)*. T. 21. Kamianets-Podilskyi. (in Ukr.)
  7. Ivashchenko, A. (1997) Kooperatsiia na Khmelnychchyni: kroky dobrobutu [Cooperation in the Khmelnytsky region: steps of prosperity]. *Khmelnychchyna: roky stanovlennia ta postupu: materialy Vseukrainskoi naukovoï istoryko-kraieznavchoï konferentsii (Khmelnytsky region: years of formation and progress: materials of the All-Ukrainian scientific historical and local lore conference)*. Khmelnytskyi. (in Ukr.)
  8. Cousina, B. (2010) Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Podillia [History of consumer cooperation of Podillya. Khmelnytskyi]. (in Ukr.)
  9. Yatsenko, O. (2009) Z istorii spilkovoho budivnytstva ukrainської kooperatsii na Podilli (pochatok XX st.) [From the history of union building of Ukrainian cooperation in Podillya (early XX century)]. *Siverianskyi litopys (Severian chronicle)*. Chernihiv. (in Ukr.)
  10. *Gosudarstvennaya Duma. Sozviv 1. Sessiya 1. Stenograficheskie otchety. Istochnik elektronnoy kopii: RNB. T. 1: Zasedaniya 1–18 (s 27 aprelya po 30 maya) [State Duma. Convening 1. Session 1. (1906) Verbatim Records. Electronic copy source: NLR. Vol. 1: Sessions 1–18 (April 27 to May 30)]*. Retrieved from <https://www.prlib.ru/item/372307> (in Rus.)
  11. Vornikov, V. (1913) Potrebitelskaya kooperatsiya v Podolskoy gubernii [Consumer cooperation in the Podolsk province]. *Economical life of Podolia*, 1. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  12. Visyn, V. (2015) Kooperatyvnyi rukh na Volyni u druhiï polovyni XIX – pershii polovyni XX st.: istorychnyi aspekt [Cooperative movement in Volhynia in the second half of the XIX – first half of the XX century: historical aspect]. Lutsk. (in Ukr.)
  13. Proskuryakova, N. (2017) Ipoteka v Rossiyskoy imperii [Mortgage in the Russian Empire]. Moscow. (in Rus.)
  14. Eremin, N. (1913) O kulturno-prosvetitelnykh nachinaniyakh v oblasti selsko-hozyaistvennago oborota [About cultural and educational undertakings in the field of agricultural turnover]. *Economical life of Podolia*, 15. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  15. Dobrovolsky, A. Koopertsiya i narod [Cooperation and people]. *Economical life of Podolia*. №. 1. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  16. Prikhodko, V. (1967) Pid sontsem Podillia. Spohady [Under the sun of Podillya. Memoirs]. Part one. New York ; Munich. (in Ukr.)
  17. Domanitsky, V. (1907) Ukrainська преса в 1906 р. [Ukrainian press in 1906]. *Ukraine: scientific and literary-journalistic monthly magazine*. Kyiv. Retrieved from https://archive.org/details/ukrain0/1907_Knyha_1-1/page/56/mode/2up (in Ukr.)
  18. State Archives of Khmelnytsky Region. S. 125. Des. 1. Case 4. Sh. 8.
  19. *Trudy tretogo s'ezda predstaviteley potrebitelnykh obschestv Podolskoy gubernii, sostoyavshegosya 25–27 iyunya 1913 goda v g. Vinnitse [Proceedings of the third congress of representatives of consumer societies of the Podolsk province, held on June 25–27, 1913 in the town of Vinnitsa]*. (1915) Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  20. *Kursy po kooperatsii v g. Zhmerenke [Courses on cooperation in Zhmerenka]*. (1910) *Cooperative leaflet of the Zemsky Administration of the Podolsk province*. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  21. Dorogostaysky, N. (1910) Vpechatleniya Zhmerenskikh kursov [Impressions of courses in Zhmerenka]. *Cooperative leaflet of the Zemsky Administration of the Podolsk province*. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  22. Zosimato, D. (1910) Selo Ganiovka, Ushitskogo uezda [The village of Ganivka, Ushitsky district]. *Cooperative leaflet of the Zemsky Administration of the Podolsk province*. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  23. *Trudy pervogo Podolskogo gubernskogo kooperativnogo soveschaniya, sostoyavshegosya 24, 25 i 26 yanvarya 1914 goda v g. Vinnitse [Proceedings of the first Podolsk provincial cooperative meeting, held on January 24, 25 and 26, 1914 in the town of Vinnitsa]*. (1915) Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  24. Renning, R. (1913) O sodeystvii zemstva potrebitelnoy kooperatsii [About the assistance of the zemstvo of consumer cooperation]. *Economical life of Podolia*, 20. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  25. *Uchastie duhovenstva v uchrezhdeniyah melkogo kredita [Participation of the clergy in small credit institutions]*. (1910) *Cooperative leaflet of the Zemsky Administration of the Podolsk province*. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  26. Glushkovetsky, A. (2010) Demokratsiia v provintsii: vybory ta diialnist deputativ Podilskoi hubernii u Derzhavnykh Dumakh Rosiiskoi imperii [Democracy in the province: elections and activities of deputies of the Podolsk province in the State Dumas of the Russian Empire]. Kamianets-Podilskyi (in Ukr.)
  27. *Postanovleniya pervogo i vtorogo s'ezdov predstaviteley Potrebitelskikh obschestv Podolskoy gubernii [Resolutions of the first and second congresses of representatives of the Consumer Societies of the Podolsk province]*. (1911) Vinnytsia. (in Rus.)
  28. *O pohoronnoy kasse [About the funeral fund]*. (1910) *Cooperative leaflet of the Zemsky Administration of the Podolsk province*. Kamenets-Podolsk. (in Rus.)
  29. Chernyavsky, S. (1913) Obraztsovyie krestyanskie hozyaystva Podolskoy gubernii [Exemplary peasant farms in the Podolsk province]. *Economical life of Podolia*, 21–22. Kamyants-Podolsk. (in Rus.)

Olexander O. Pochynok

post-graduate of the Department of archival studies, special historical and legal disciplines, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilsk, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9329-5909>
e-mail: skiter25@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Pochynok, O. (2021). The role of the elite of Podilya in the introducing of cooperative institutions in Podilsk province at the end of XIX - early XX century. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 25, 43-50. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Pochynok

THE ROLE OF THE ELITE OF PODILYA IN THE INTRODUCING OF COOPERATIVE INSTITUTIONS IN PODILSK PROVINCE AT THE END OF 19th - EARLY 20th CENTURY

Introduction. Finding out the role of the regional elite in the spread of the cooperative movement in the Podolsk province is important in terms of such factors. Provides an opportunity to trace what actions they took to improve the socio-economic situation of the population. And can show their personal contribution to solving social and economic problems in the province at the turn of the century. The study of the role of regional elites in the history of Ukraine is important for the development of the modern Ukrainian state.

Purpose. The purpose of the study is to determine the role of representatives of the regional elite of Podillya in the dissemination and implementation of ideas of cooperative management among the population of the province in the second half of the nineteenth – early twentieth century. To achieve the purpose of the study, we focus on solving the following tasks. Find out the reasons that led to the search for a new management system. Describe the development of the cooperative movement in the Podolsk province in the specified chronological framework. To trace the participation of economic sector figures in the dissemination of cooperative ideas among the population of the region and assistance to peasants in the organization of cooperative societies. Find out their personal contribution to the development of cooperation in Podillya and outline the social usefulness of their activities. **Methods.** The study is based on the use of such methods as: concrete-historical and using a social approach. The principles of objectivity and comprehensiveness allow the best use of methods of analysis and synthesis to achieve the objectives.

Results. The article reveals the role of the regional elite of Podolsk province in the introduction of various types of cooperatives among the population of the region. In particular, the main emphasis is placed on materials that highlight their repeated explanations to the villagers of the usefulness of such types of farms in conditions of scarcity of land and lack of resources for a full and profitable one-man farm. It is noted that thanks to the persistence and hard work of some figures of the economic sector of the province, it was possible to successfully promote and implement the ideas of cooperative management among the rural population of Podillya.

Originality. An element of scientific novelty of the study is an attempt to outline and analyze the personal contribution of representatives of the regional elite, including socio-economic figures of Podolsk province, who, not showing indifference to economic problems, tried to improve the life of the population and the general state of economic relations in the province.

Conclusion. The introduction of cooperative institutions in the Podolsk province was not easy. Although the rural population later became interested in this innovation and tried to create and develop various cooperative societies, not many cooperatives worked properly. Activists of the Podolsk economic sector predicted from the very beginning that this case would move forward with significant problems. However, observing the problem of scarcity of land, the problem of lack of funds for productive labor in agriculture and the destruction of individual farms due to credit debts, they understood that the situation needed to change.

Persons such as J. Voloshinovskiy, V. Vornikov, M. Trublaevich, R. Renning, D. Zosimato, P. Severenchuk and many others tried to raise the level of economic activity of the population and the general economic situation in the Podolsk province. This was also done with the help of some landowners. Earl D. Heyden provided significant assistance for the development and maintenance of cooperative institutions. Governor O. Eyler was also interested in spreading this type of management.

In general, we can state that the above-mentioned persons, due to active participation in socially useful work, have become bright figures of Podillya in the socio-economic sphere of the region. The vector of research proposed in our study does not exhaust the whole problem, but only reveals additional opportunities for further study of the activities of the elite of Podillya in the second half of the 19th - early 20th centuries.

Key words: cooperation, partnership, consumer cooperation, cooperator; instructor; congress, management, regional elite, Podolsk province.

Received 07.02.2021

Accepted 21.05.2021